

ייחודו של שטר קידושין

הרב דניאל ביג'ל

סוגיית קידושין בשטר, המתחילה במסכת קידושין דף ט עמוד א, היא לא ארוכה במיוחד, אבל היא מפתיעה בגלל מה שחסר בתשתית שלה. בניגוד למה שהיינו מצפים מהאזכורים של מדרשי ההלכה שהופיעו בדפים הקודמים, הלימוד "מניין שאף בשטר? תלמוד לומר "ויצאה והייתה" מקיש הווייה ליציאה, מה יציאה בשטר אף הווייה בשטר", לא מופיע בצורתו זו בסוגיה. מלבד זאת, מתברר מתוך הסוגיה שכמעט ואין חומר - לא תנאי ולא אמוראי - שדן בדרך הקידושין בשטר, כך שיש הזדמנות לכמה חידושי הגדרות ודברים.

תנו רבנן: בשטר כיצד? כתב לו על הנייר או על החרס – אף על פי שאין בו שוה פרוטה – "בתך מקודשת לי", "בתך מאורסת לי", "בתך לי לאינתו" – הרי זו מקודשת.

מתקיף לה רבי זירא בר ממל: הא לא דמי האי שטרא לשטר זביני! התם מוכר כותב לו "שדי מכורה לך", הכא בעל כותב "בתך מקודשת לי"! אמר רבא: התם מעניינא דקרא, והכא מעניינא דקרא. התם כתיב: "ומכר מאחוזתו" במוכר תלה רחמנא, הכא כתיב: "כי יקח" בבעל תלה רחמנא. התם נמי כתיב "שדות בכסף יקנו"! קרי ביה "יקנו". מאי טעמא קרית ביה "יקנו"? משום דכתיב "ומכר", הכא נמי קרי ביה "כי יקח" דכתיב "את בתי נתתי לאיש הזה"! אלא אמר רבא: הלכתא נינהו, ואסמכינהו רבנן אקראי. ואיבעית אימא: התם נמי כתיב "ואקח את ספר המקנה".

ואמר רבא אמר רב נחמן: כתב לו על הנייר או על החרס – אף על פי שאין בו שוה פרוטה – "בתך מקודשת לי", "בתך מאורסת לי", "בתך לי לאינתו", בין על ידי אביה בין על ידי עצמה – מקודשת מדעתו, והוא שלא בגרה. כתב לה על הנייר או על החרס – אף על פי שאין בו שוה פרוטה – "הרי את מקודשת לי", "הרי את לי לאינתו", "הרי את מאורסת לי" – מקודשת, בין על ידי אביה בין על ידי עצמה מדעתה, והוא שבגרה.

הברייתא מבהירה מהו הנוסח הנכתב בשטר קידושין של בת שמתקדשת על ידי אביה. מלבד נוסח הקידושין שעל פניו אין בו חידוש, יש בברייתא זו בדיני שטר שני חידושים:

שערים

האחד הוא שהשטר יכול להיכתב על הנייר או על החרס, והשני הוא אף על פי שאין בו שווה פרוטה. החידוש השני הוא פחות משמעותי להגדרת דין שטר - שהרי אין עניינו אלא להבחין בין קידושי כסף לקידושין בשטר (שרק אם אינו שווה פרוטה ברור שיש כאן רק נתינת שטר ולא נתינת שווה כסף). אבל החידוש הראשון ראוי לציון - השטר יכול להיכתב בין על נייר ובין על חרס, אף על פי שאין כותבים שטרות ראייה על גבי חרס, מחשש לזיוף.¹ כלומר שטר כזה בוודאי לא ניתן לעשות בו שימוש כראייה בעתיד לפעולה כלשהי, אלא נועד רק לשם ביצוע הקידושין בהווה.

סוג כזה של שטר הוא מעניין, ומעניין יותר שהוא לא ייחודי - ניתן למצוא ברייתא מקבילה ממש לברייתא שלנו, בעניין קניין קרקע בשטר, לקמן בדף כו (הביאווה התוספות כאן). שם נאמר שיש אותו האופן של קניין בשטר גם בשדות: 'כתב לו על הנייר או על החרס... שדי מכורה לך...'. גם שטר זה בוודאי אינו שטר ראייה, אלא שטר הקנאה, שהרי הוא כתוב על החרס. אילו היה מדובר כאן על שטר שהוא ראייה למכירת השדה, היה מובן שמסירתו היא פעולת קניין משום שכעת המחזיק בשטר זכאי לטעון לבעלות. אבל כיצד פועל שטר הקנאה שאינו ראייה? מהניסוח של הברייתא נדמה שהעניין הוא בכך שהשטר 'מקבע' את דבריו של המוכר בקשר להקנאה, ומסירתם לקונה כדבר שיש בו ממש נותנת תוקף לאמירה הזו. נראה שהוא הדין גם בקידושין - הכתיבה נעשית כ'קיבוע' של אמירת הקידושין, והמסירה לאשה נותנת לזה תוקף.

עד כאן על הברייתא, ומכאן בתמצות לסוגיית הגמרא עליה, ממנה עולה ששטר קידושין אמור להיות דומה לשטר מכר, ואם יש שוני בהלכותיהם צריך להסביר אותו. ההסבר המעוגן בפסוקים שרבא מביא, הוא שהתורה התייחסה אל המוכר בעסקת מכר ולעומתו אל האיש בעניין הקידושין, ולכן הם אלה שיכתבו את השטר ולא הצד שכנגד. אכן הדברים אינם מבוררים בפסוקים לגמרי, משום שלכל מכירה יש שני צדדים, ולכן משפרים ואומרים ש'הלכתא נינהו', שההבדל נובע ממסורת הלכתית, ואולי הטעם האמתי הוא שיש שוני במוקד של העסקה, לא בגלל התייחסות התורה אלא בגלל שכך הוא במציאות,

¹ אגב, בלשון הגמרא (ומסתמא גם בלשון העם) כשרוצים לומר על שטר שהוא פסול אומרים "חספא בעלמא הוא", כלומר הוא סתם חרס, ואין בו שום ערך. ראה רמב"ם גירושין א,טו.

שערים

וכתיבת השטר נעשית על ידי אותו הצד שהוא העיקר.² על כל פנים הקושיה שהשוותה בין עסקת מכר ועסקת קידושין לא נדחתה, אלא אדרבה - ניתנו לה הסברים.

בשלב הבא בסוגיה, מובאות שתי הלכות של רבא בשם רב נחמן שמשוות את הקידושין בשטר לאבי הבת, לקידושין בשטר של הבת. מההשוואה הזו ברור שהדינים של שני המקרים שווים זה לזה למדי, חוץ מבפרט אחד - מי הנמען של הקידושין, האב או הבת - ודבר זה תלוי בגיל של הבת, וממילא דעתו של מי נדרשת כדי שהקידושין יחולו.

כאשר קוראים את שני השלבים יחד, וההצדקה לכך היא שרבא הוא הדובר בשתייהן, אפשר להסיק שהייתה אולי סברה - שנדחתה כבר בהתחלה - שאמור להיות הבדל בקידושי שטר בין זה שנכתב מול רשות אבי הבת, לזה שניתן לאשה בעצמה: שאמנם בקידושין שניתנים לאשה מסתבר שהאיש יכתוב, אבל באלה שניתנים לאבי הבת אולי יכתוב אותם אבי הבת, שהוא כעין מכר. אבל רב נחמן מבהיר שאין הדבר כך, אלא לעולם שטר הקידושין נכתב על ידי הבעל, שלא כמו מכר.³

² מהתקפתו-תמיהתו של רבי זירא בר ממל לא מובן מה בדיוק הוא מחפש, האם סיבה להבדל או מקור להבדל. שיטת רש"י לאורך הסוגיה כאן, היא שנדרש מקור ("מנלן") לכך ששטר שנכתב על ידי הקונה נקרא בכלל שטר, ולא שמחפשים סברה לחילוק. ולכן הלימוד מהפסוקים אינו צריך שום הסבר, כי העיקר שנמצא מקור, ובפרט אם הוא מקור שמוכח (כפי שקורה בסוף באיבעית אימא, שמפריך את הפרכות), ואילו לגבי הלכתא ניהו מוסיף רש"י "למשה מסיני", כי הלכתא כהלכה מעשית לא פותרת את הבעיה, והלכה למשה מסיני נחשבת מקור. אפשר ללכת בדרך מהופכת לגמרי, ולומר שמה שמחפשים הוא סברה, ואז לומר שהפסוקים מלמדים אותנו מיהו המוקד בכל עסקת מכר, ושגם כשאומרים "הלכתא ניהו" ההלכה מבוססת על אותה הסברה בדיוק. ואם נאמר כך, אז לא יהיה הבדל מהותי בין ההסברים שיש בסוגיה (פסוקים או הלכתא). לעיל הלכתי בדרך ממוצע, שלפי הדרך של לימוד מן הפסוקים היא דרך של מקור, ואילו הלימוד 'הלכתא ניהו' נעוץ בסברה (ונדמה לי שכך אפשר להבין מהתוספות בסוף העמוד, שאומר ששטר מכר הוא 'הלכות מדינה' דהיינו שפשטו כך נהגו, משום שזה פשוט הגיוני שכך יהיה).

³ בירושלמי כאן הלכה ב, מובאים נוסחי שטר קידושין ושטר מכר לאמה: 'סדר מכירה כך הוא: "אני פלוני מכרתי בתי לפלוני". סדר קידושין כך הוא: "אני פלוני קידשתי בתי לפלוני". רבי חגיי בעא קומי רבי יוסי: החליף ואמר: "אני פלוני לקחתי בתו של פלוני", "אני פלוני קידשתי בתו של פלוני"? אמר ליה: ומה בכך? אבל אם החליף לשון מכירה בלשון קידושין, או לשון קידושין בלשון מכירה - לא עשה כלום'. מפשטות הלשון מובן שהברייתא (או המימרה) הזו בירושלמי חולקת על דברי הברייתא בגמרא שלנו וכן דברי רב נחמן, ולדעתם כשם ששטר מכר לבת נכתב על ידי האב, כך גם שטר קידושין לבת. ולדעת האמוראים, גם אם החולפו הצדדים בנוסח השטר, ונכתב על ידי הבעל או קונה האמה - הכל מועיל, ואין חשיבות לשאלה מי כותב את

ש ע ר י ם

בעי רבי שמעון בן לקיש: שטר אירוסין שכתבו שלא לשמה, מהו? היות ליציאות מקשינן, מה יציאה בעינן לשמה אף הוייה בעינן לשמה, או דלמא היות להדדי מקשינן, מה הוייה דכסף לא בעינן לשמה אף הוייה דשטר לא בעינן לשמה. בתר דבעיא הדר פשטה: הוייה ליציאה מקשינן דאמר קרא "ויצאה והיתה".

ריש לקיש שואל האם שטר קידושין צריך להיכתב 'לשמה'. בניגוד לגיטין, שם הדרישה לכתיבה 'לשמה' מופיעה מפורשות במשנה (תחילת פרק שלישי בגיטין), לא מופיעה בשום מקור תנאי דרישה לכתיבה 'לשמה' בקידושין. אולם מצד שני, אם נדקדק בברייתות לעיל שנוגעות לקידושין מופיע השיוך "כתב לו" או "כתב לה", ואפשר להסיק מזה שבאמת מדובר בכתיבה שמיועדת מראש למישהו מסוים, לבת או לאביה, ואולי זה מרמז על כוונה לשמה.

אכן מההסבר של השאלה בהמשך הגמרא, ניכר שאין מה לדייק מן הברייתא, אלא שואלים עקרונית מהו ההיקש - האם יש היקש לגיטין ואז צריך 'לשמה', או שיש היקש בין סוגי הקידושין זה לזה, ואז אין משמעות ל-'לשמה' אלא שהנתינה תהיה לשם קידושין. לפי עמדה זו, כשם שהכסף הוא דבר שאין לו קשר לקידושין מסוימים, אך עושים בו שימוש לטובת הקידושין, כך גם יכול להיות שטר.

בסופו של דבר מחליטים שהקשר בין גיטין לקידושין הוא חזק יותר מאשר דרכי הקידושין זה לזה. ומכאן אפשר להבין שאמנם קניין כסף וקניין ביאה דומים באופן מסוים לקנייני שדה: קניין כסף בדרך של תמורה וקניין ביאה בדרך של מימוש הנישואין, קניין שטר פועל בדרך אחרת - כמו בגיטין, מסמך שהוא זה שיוצר את הקשר, ונכתב מלכתחילה לשם

השטר (בניגוד מובהק לסוגיה שלנו). והדבר היחיד שמעכב את הקניין הוא השימוש בלשון מכירה או קידושין, שאין להחליפם זה בזה. ואפשר שנכונה כאן הגהת קרבן העדה, שהמימרה בתחילה דברה על שטר מכר שנכתב על ידי האב, ושטר קידושין שנכתב על ידי הבעל (ובכך זה דומה מעט לברייתא בגמרא), ואז שואלים מה הדין אם מחליפים - והתשובה היא שהחלפה של כותב השטר היא בסדר, אך החלפה של סוג הקניין אינה. על כל פנים ברור שלפחות למסקנה הירושלמי חולק על הגמרא (וראה במהדורת כץ שהגיה ביד רמה את נוסח הירושלמי כדי להשוותו עם הגמרא, נגד עד נוסח נוסף, ואכמ"ל בגנותו).

ש ע ר י ם

העניין.⁴ כאן אפשר להוסיף שאם לומדים מגיטין את ענייני התקן של שטר הקידושין - עכשיו כבר אפשר להוסיף ולהכביר דינים בשטר הקידושין בדיוק כמו שיש בגט.⁵

איתמר: כתבו לשמה ושלא מדעתה: רבא ורבינא אמרי מקודשת, רב פפא ורב שרביא אמרי אינה מקודשת. אמר רב פפא: אימא טעמא דידהו ואימא טעמא דידי. אימא טעמא דידהו: דכתיב "ויצאה והיתה" - מקיש הוייה ליציאה, מה יציאה לשמה ושלא מדעתה אף הוייה נמי לשמה ושלא מדעתה. ואימא טעמא דידי: "ויצאה והיתה" - מקיש הוייה ליציאה, מה יציאה בעינן דעת מקנה אף הוייה בעינן דעת מקנה. מיתיבי: אין כותבין שטרי אירוסין ונשואין אלא מדעת שניהן. מאי לאו שטרי אירוסין ונשואין ממש? לא, שטרי פסיקתא, וכדרב גידל אמר רב, דאמר רב גידל אמר רב: כמה אתה נותן לבנך? כך וכך, לבתך? כך וכך, עמדו וקדשו - קנו, הן הן הדברים הנקנים באמירה.

בשלב השלישי של הסוגיה נדרשים לשאלה שעומדת על גבי השאלה הקודמת: אחרי שהתברר שצריך לכתוב את שטר הקידושין לשמה, ואין להשתמש בשטר שלא נכתב לשם אותו הזוג, שואלים מה הדין כשכתבו שלא מדעתה. הרעיון שצריך כתיבה דווקא מדעתה הוא מחודש, משום שאמנם הקידושין תלויים בדעת האישה, אבל בשאר האופנים ברור לנו שההסכמה ניתן בשעת הקידושין - הכסף או הביאה, וגם חוסר הסכמה לקבל את השטר מונעת את הקידושין.

שיטת רבא ורבינא מובנות אפוא. אבל שיטת רב פפא שצריך דעת מקנה, פתאום מחזירה את התודעה של קניין לתוך המערכת של הקידושין, ומובן שאין דבר כזה שטר הקנאה בלי שהמקנה יאשר את הכתיבה. שטר כזה באמת דומה לשטר 'פסיקתא' או לשטר

⁴ לעיל התייחסנו לאמור בברייתא "כתב לה", וכיצא בו לגבי שטר הקנאה במכר, גם שם "כתב לו". לגבי שטר מכר, על פניו, מהניסוח של הברייתא היינו מבינים שהשטר נכתב לשימוש מיידי - המעבר בין הקונה למוכר. האם ניתן להשתמש במקרה זה בשטר שלא נכתב לשם קניין זה? הברייתא לא התייחסה למקרה כזה, אך אם נדקדק בה אפשר לומר שבאופן סתמי השטר המאולתר הזה, שטר ההקנאה, נכתב דווקא בין המוכר והקונה המסוימים, ועניין זה לא נובע מדין 'לשמה', אלא מכך שהוא 'מקבע' את אמירת ההקנאה של המוכר ומוסר אותה לקונה, כפי שכתבנו בסוגיה הראשונה. אולם הסוגיה שלנו סוברת שבשטר קידושין לומדים מגיטין, ולכן אחרי הסוגיה שלנו מובן שיש צורך לכתוב את שטר הקידושין לשמה, כי ככה זה בגיטין, ולא בגלל שכתב זה בשטר הקנאה.

⁵ ובזה אולי יש לתלות את דעות הראשונים שבשטר קידושין צריך לכתוב את שמות האישה והאשה.

שערים

כתובה שנזכרים לקמן בסוגיה, מכיוון שאלו שטרות שמתועד בהם הסכם בין שנים, שבו צד החתן וצד הכלה מתחייבים לסכומים מסוימים, ושטרות שיתופיים מותר לכתוב רק בהסכמת שני הצדדים. אז למרות שלומדים מגט, אין השוואה גמורה לדרכי הגט אלא יש לשטר אופי מיוחד שהוא גם כמו גט לעניין לשמה, וגם כמו קניין לעניין ההסכמה שבכתיבה.

בשלב זה אפשר לומר שיש תשובה אלטרנטיבית לשאלה של הסוגיה הראשונה - מה שונה בין מכר לקידושין? באמת בעיקרון אין הבדל, כי הדבר הבסיסי הכי חשוב הוא שהשטר ייכתב לרצונו של המקנה. אחר כך בשאלה מיהו הכותב בפועל את השטר זה בכלל לא משנה, ויכול להיות שהתורה תחליט שצד מסוים יכתוב אותו, אבל באמת הם פועלים באותה הדרך. וחוף מזה התורה החליטה שיש גם היקש לגיטין אז צריך לשמה, אבל זה לא מחליף את העניין הקנייני אלא נוסף עליו.

* * *

אז אפשר לסכם בכמה שלבים פשוטים את האפשרויות לגבי שטר קידושין:

1. שטר קידושין נכתב "על המקום" בין האיש לאשה, כמו ששטר הקנאה על שדה נכתב. שטר כזה הוא 'שטר הקנאה' ואינו ראייה, ופועל משום שאמירת הקידושין או הקניין מקבלת תוקף כשהיא נעשית בכתב, ומסירתה היא כאילו אמירה עם ביצוע פעולה. שלב זה נמצא בברייתות על השטרות בקידושין ובקניין. ולפי גישה זו באמת לא ברור למה יש הבדל בין שטר קידושין לשטר הקנאה, ולמה כאן כותב אותו צד אחד וכאן הצד השני.

2. שטר קידושין עובד כמו שטר גט: כשם ששטר גט הוא מסמך שיש לו תקן לכתיבתו, כך גם שטר קידושין. ולכן צריך לכתוב אותו לשמו ולשמה, ואולי גם שאר דינים הנוגעים בשטר גיטין (כתיבת שמות, למשל).

3. רעיון מורכב של גם וגם: כפי שמציע רב פפא, חוף מזה ששטר הקידושין דומה לגט (כפי שהוא מציע כטעם לדברי רבינא), הוא גם שטר הקנאה. ולכן אף על פי שלומדים מדיני גיטין את זה שהשטר אמור לעמוד בסטנדרט של גיטין, הוא צריך להיות גם שטר הקנאה, ולכן האישה צריכה להסכים כבר בשלב הכתיבה.